

Проф. д-р ик.н. Пеню Михайлов

ПРЕПОДАВАНЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА – ПОВЕЛЯ НА ВРЕМЕТО

Предварителна формулировка на проблема

Проблемът за теоретико-методологическата подготовка на студентите днес придобива особена важност. По всеобщо признание тя спада, качеството се влошава, студентите излизат неподготвени, не са в състояние да се справят със сложните проблеми на обществения живот. Причините за това са много. Една от тях е, че фундаментът на обучение се стеснява. Политическата икономия отпадна като учебен предмет, разшири се кръгът на изучаваните конкретни икономически дисциплини, теоретическата подготовка на студентите обаче не се повиши. Нужна е радикална промяна в преподаването, без политическата икономия това едва ли може да стане. То все повече придобива характер на технологии и на техницизъм. Обучението се извършва преди всичко върху основата на неокласическата теория. Тя обаче е частен случай от икономическата теория и затова не може да претендира за всеобщност. Знанието и преподаването е остаряло, в някои случаи едностранчиво и скучно.

Най-дълбоката същност на икономическата структура на обществото се разкрива от политическата икономия. Ако някой се страхува от нейното название (ученият не бива да се страхува, а би следвало да изповядва сентенцията на древните) – „учителят ми е мил, но истината още по-драга“.

Ако терминът „политическа икономия“¹ е смущаващ, той трябва да се замени с теоретична икономика, философия на икономиката, или социална икономика. И колкото по-рано се осъзнае, толкова по-добре. **Много науки имат подобно название: теория на правото, философия на историята, теоретична физика и пр.**

В теорията на икономиката (политическата икономия) би следвало да намерят въпроси, които едностранчиво, или погрешно се излагат в учебниците по „икономикс“ от неокласическата теория. Това бяха едни от подбудите да представя програма по учебната дисциплина „политическа икономия“².

Връзката между политическата икономия и икономикса днес е не само отслабена, но и прекъсната. Икономическата наука престана по същество да бъде цялостна наука³. Обществото не познава достатъчно своята природа, а щом не я познава няма солидни теории за своето обяснение. Опитът „Икономиката на прехода“ да се обясни с икономикса не даде резултати.

Предложената програма е изходен пункт в изучаването на теоретическата конструкция на икономическата система, на нейната обективна логика на функциониране. Като всяка система, така и икономическата може да се развива и усъ-

вършенства, да сменя своята едностранчивост, да прераства в нещо друго. Такъв характер би трябвало да има и програмата. По пътя „проба – грешка“ и в зависимост от равнището на научното познание, тя може да се подложи на „проверовъчен тест“ и от тази гледна точка да докаже своята достоверност и правдоподобност, но затова по-късно. А сега на въпроса?

Програмата съдържа следните въпроси: **за целесъобразността от включването на политическата икономия в икономическото образование на висшите училища; цели и задачи на дисциплината; учебно-методичен план; структура на учебния материал; кратък коментар върху съдържанието на програмата.**

1. За целесъобразността от включването на политическата икономия в икономическото образование на висшите училища

Защо отпадна политическата икономия като учебен предмет? Безупречна ли е неокласическата теория, станала ядро на икономикса, в научно отношение; какво трябва да се преподава? Причините са много. Най-изтъкваните са: неокласическата теория е всеобща, универсална, преподаването трябва да се гради върху нея; тя в сравнение с всяка друга по-добре обяснява социално-икономическите процеси; освобождава преподаването от ограниченост; очиства го от идеологически щампи и схеми, присъщи на предишната политическа икономия, занимавала се с голо абстрактно теоретизиране, откъснато от реалността; влиза в противоречие със същината и принципите на капиталистическата система; формира хора с широк профил на обучение, а за формиращата се класа е по-изгодно да са с тесен профил на обучение, а не критически да осмислят социалните недъзи на системата.

Тези доводи не могат да бъдат приети по следните съображения:

Никой не оспорва, че старата икономическа теория трябва да се очисти от идеологически щампи и схеми, които се приписваха на нея. Въпросът е дали това е основание тя да бъде заменена с **„чистата икономика“** (Economic). А нима икономиксът не страда от идеологическа обремененост, само че облечена в завоалирана мъглява форма, не оправдава ли той непоклатимостта на икономическата система, като се придържа към принципа на Хегеловата философия: *„всичко съществуващо е разумно“*, и няма какво да се измени. Под прикрита форма на пазарна икономика днес се извършва преход към капитализма. **А нима това не е идеология?**

Идеологията може да съдържа лъжлив момент. Тя изразява интересите на определена група и класа, които много често са в разрез с обществените. Лъжливата идеология заменя научната истина с неистина – лъжата. Първата се възвеличава, абсолютизира, придава ѝ се всеобщност, втората се отрича, анатемосва. Правдата е на страната на по-силния. В този смисъл тя съдържа лъжлив момент, прераства в лъжеидеология. Докато за науката това не може да се каже. Науката е призвана да разкрие истината, законите които управляват светът на икономиката. Науката е независима от политиката. В живота обаче не е така. Икономическата наука много често се превръща в слуга на политиката, истината се подменя с

Преподаването на политическа икономия във висшите училища – повеля на времето

неистина, оцветява се партийно, нахлузва (надява) ѝ се партийна мантия. Така беше с марксизма, така е и с неолиберализма.

Бедата не е в това да се отхвърли една или друга идеология, а в това, дали като цяло може да изрази социалният устрем на обществото за по-добър живот и социален прогрес. Икономическата наука не е неутрална по отношение на моралните ценности на обществото. Деидеологизацията противоречи на самия предмет на социалната наука. Хората се обръщат към идеологията, за да обяснят какъв е светът и какъв трябва да бъде той (Д. Норт). Няма общество без съответни идеали, без съответни критерии и оценки за него, кое е добро, зло, справедливо или несправедливо.

Догматизмът малко или много е присъщ за всяка наука, в това число и за икономикса. Това, обаче не може да бъде претекст политическата икономия да се замени с икономикса. Вярно е, онова, което вчера е било истина, днес се оказва недостатъчно пълно за икономически анализ, в някои случаи и погрешно. Остарялото обаче не значи поставяне на кръст на термина „политическа икономия“. Новите доктрини трябва да допълват старите, те следва да се разглеждат в контекста на развиващото и обогатяващо се икономическо знание. Всяка теория е продукт на своето време, на определени потребности. С промяната им се изменя и самата теория, но от това не следва, че политическата икономия трябва да се замени с друго название.

Маркс прие названието политическа икономия от своите предшественици. Той обаче внесе ново съдържание в нейния предмет. След като не бе опровергана и отречена теорията му, в крайна сметка се отрече самата политическа икономия, премина се към ново название „икономикс“.

Политическата икономия и икономиксът имат това общо, че и двете са с един и същ обект на изследване – икономиката. Те обаче се различават от гледна точка на подхода и средствата за изучаването на този обект.

Политическата икономия изучава социалните закономерности на обществото, тя има за цел да открие движещия закон на формацията, общите тенденции в развитието на обществото. Нейният предмет са производствените отношения, ядрото на които са отношенията на собственост. Борбата за власт и собственост е борба около която се върти целия обществен живот. Политическата икономия поставя въпроса, защо собствеността е притежание на едни лица, а други са лишени от тази собственост⁴.

Тук възниква въпросът: Може ли съвременната икономическа теория и най-вече неокласиката да даде отговор на ключови въпроси на глобалния мир и най-вече на икономиката на страната? Това може да стори класическата политическа икономия. Затова се обръщаме към нея, не само ние, но и много Западни университети. Днес „Капиталът“ на Маркс и много негови философски трудове се изучават в Америка, Англия, Германия, Франция и пр. Студентите ги владеят не по-малко от нашите, изучаващи преди политическа икономия. Ние се обръщаме към Марксовото наследство, не от гледище на фактите и събитията от XIX в., а от гледище на

теорията и логиката на построяване на икономическата система, на нейните категории и закони. Тъкмо това не достига на съвременната политическа икономия, било тя модерна или постмодерна.

Не всяко възвръщане към миналото е грешно и лъжовно. Това важи и за класическата политическа икономия. Нито едно вузовска икономическа дисциплина не изучава същността на производствените отношения, като отношение между хора в производството, разпределението, обмена и потреблението на материалните и духовни блага. Доколкото последните (четири) в една или друга степен са предмет на съвременната икономическа мисъл, тя ги изучава, не от гледище на социална икономическата неопределеност, а от тяхната техническа страна, т.е. като технология. Без анализ на производствените отношения, ние не можем да разберем функционирането на съвременната икономическа система. Марксисткото наследство е степен в развитието на икономическата мисъл. То не се нуждае нито пълна абсолютизация, нито отрицание.

Икономиксът е наука за оскъдността, начин за обяснение на човешкото поведение, който изхожда от предположението, че хората имат определени цели и намират правилно средства за тяхното постигане. За него изходен пункт за анализа на икономическите процеси не са обективните закономерности, а „стопанският субект“, въздействащ със своя избор на обкръжаващия го свят.

Икономиксът не признава обективността на закона, заменя го с по-неутрално понятие – „принцип на стопанистване“ и на „икономическото мислене“. Да се придаде на това всеобщност, значи обективното да се подмени със субективно. Законът обаче, като обективна вътрешна необходима, повтаряща се причинно-каузална обусловена връзка между явленията и процесите на икономическия свят остава да съществува. За разлика от природата (разбирай природния закон), той (икономическия закон) не се проявява в своята чиста, осезаема форма, като вероятностен закон, като закон-тенденция. Законите на икономиката са трудно уловими и измерими, зависят от множество условности и фактори, предопределящи тяхната проява. Вероятно това дава основание на някои да отрекат правото на съществуване на икономическата наука, да я сведат до изкуство, риторика, начин и способност да убеждаваш ближния си в правотата на своите идеи. Това обаче е друга тема.

Икономиксът страда от един съществен методологически порок. Тази теория се представя за универсална, присъща на всички стадии на обществото. Всяка теория е ограничена от времето, при което възниква. Няма теория за всички времена. Ако теорията не се потвърждава от основните факти, поставя се под съмнение нейната общовалидност. Крайните резултати трябва да бъдат постигнати по пътя на анализа на емпиричния материал, а не да се основават на формално-логически разсъждения, които следва да отидат за проверка на действителността.

Провъзгласила се за непоклатима и универсална, неокласическата теория се опълчва срещу теории, които засягат нейната концептуална същност. **Какво значи универсалност?** Това е неизменност на реда. Всичко, което противоречи

на него се отрича. Теориите не се разглеждат в тяхната цялост, като степени на човешкото познание. Тази методологическа слабост съзря и Имре Лакатош. „Ако разгледаме най-значимите последователности на теориите, имащи място в историята на науката, то видно е, че се характеризират с непрекъснатост, свързващ техните елементи в едно цяло“⁵.

Икономическата наука не бива да се обвързва с една единствена теория – неокласическата. В тази връзка не е излишно да припомним словата на Имре Лакатош: „За Попър, пише той, изменението на науката е рационална или поне се поддава на рационална конструкция и попада в сферата на откритието. За Кун изменението на науката – от една парадигма към друга – е мистично обръщение в друга вяра, което не се ръководи и не може да се ръководи от правилата на разума, и което изцяло попада в сферата на (с о ц и а л н а т а) психология на о т к р и т и е т о . Изменението на науката има религиозен характер“⁶.

Този подход, приложен към икономическата наука, я обрича на застой. Моите възражения срещу него се свеждат до следното: **първо**, преходът на икономическата наука от една парадигма към друга, е плод не на мистиката, а резултат на икономическите промени на действителността; **второ**, „правилата на разума“ не са умозрителни заключения, а отражение на реални обективни икономически процеси; **трето**, логическите форми на мисленето, на разума могат да имат самостоятелно битие, но те не могат и не бива да се откъсват от своята обективна основа; **четвърто**, разумът освободен от съдържанието (реалността) е спекулативна измислица, граничеща с мистиката, откриваща път на идеализма.

Да се признае непоклатимостта на неокласическата теория, значи да се отрича историческият характер на икономическата наука и свързаните с нея категории. Това значи, че са конструирани по естествен начин, че развитието им следва този път, а другите по изкуствен начин. Това твърде много напомня „Краят на историята“ на Фукояма, която обрича самата история на застой. Без критика на старото, не може да се утвърди настоящето. Старото обаче не следва да се отрича изцяло, а да се вражда в настоящето и бъдещето, от гледище на целите на движението.

Науката е низ от теории, съединени в едно цяло. Критика към доминиращата теория трябва да има не само по време на криза, но и в зачатие и възход от нейното развитие. Критика преди към марксизма нямаше. Той се възхваляваше и абсолютизираще, пригаждаше се към една или друга политическа групировка (номенклатура). Всяко отклонение се смяташе за ерес, проява на буржоазна идеология. Нещата в действителност обаче стоят много по-иначе. Дори да приемем, че дадена теория е в своя апогей, резултатите емпирично потвърдени, но някои от тях не издържат проверовъчния тест на времето, това не значи, че критиката трябва да отслабва. Нашето познание се развива и усъвършенства. Това, което вчера е било истина, днес престава да е. Учените днес например оспорват валидността на Дарвиновата теория, теорията на относителността на Айнщайн и пр. И. Лакатош се позовава на теорията на Нютон. „Когато тя възникна, първо около нея бе океан от „аномалии“ (ако е угодно „контрапримери“) и тя встъпи в противоречие с теориите

утвърждаващи тези аномалии. Но, проявилите изобретателност и блестящо остроумие ниотоновци превърнаха един контрапример в друг подкрепящ пример. И това те направиха главно за сметка на неопровержението на тези изходни „наблюдателни“ теории, на основанието на които се установили тези „опрровергаващи“ данни. Те всяка нова трудност превърнаха в нова победа на своята програма“⁷.

Това важи ли днес за неокласиката, всяка трудност превръща ли се в победа на нейната програма? Да вземем за пример свободния пазар. Неговите принципи не могат да придадат социална насоченост на пазара. Прекомерната им свобода доведе и до днешната криза. Тя е криза не само на икономиката, но и на теориите, които я осветляват и обясняват, в алтернативите на нейното разрешаване.

Раждането или смъртта на теорията зависи от фактите. Много факти на обществения живот не могат да се осветлят от нея. Теорията в нейния съвременен неокласически вариант (мейнстрийм) носи теоретичните белези на XIX век. Преходният период, основан на нея, не даде резултати. Това налага икономическата наука да търси опора в други теории издържали проверка на времето, една от тях е политико-икономическият подход, без който анализът на обществото в наше време би бил невъзможен.

Научната теория винаги отхвърля ония идеи, които не съвпадат с талвега на историята и оправдава ония от тях, които спомагат за неизбежните промени. Трябва да се отрича старото, което пречи на утвърждаването на новото, да се насърчават идеите на промяната. Такава е диалектиката на новото. Научното знание трябва да се основава на строгата обективност на фактите, логически да ги обобщава и извежда закономерностите, да представя в логическа форма историческия процес от простото към сложното, от нисшето към висшето, да включва пред идещето като необходима предпоставка но недостатъчно за обяснение на специфичното съдържание на знанието от по-висш ранг, т.е. да поставя нещата, идеите, науката и пр. в определена йерархия, както се изразява Огюст Конт.

Слабото звено в теорията на икономиката и преподаването е, че те не се основават на солидна философска основа. Икономиката се разглежда не като философия на икономиката, методологията отсъства, преобладава схоластика и догматизъм⁸. Животът както преди, така и сега, се вкарва в определени схеми и шаблони откъснати и противоречащи на действителността. Теорията не е в състояние да обясни преходните процеси, да внесе ред в трансформацията на икономическата система.

Налице са два подхода: първият, несъответствието на теорията на фактите трябва да се търси не в научното познание, а в самите факти, ако то не отговаря на тях „толкова по-зле за самите факти“.

Научното знание се извежда от непротиворечивостта на логическите форми. В много случаи те се откъсват от своята обективна основа, свеждат се до начин за построяване на нашите мисли по някакви граматически правила. Тази теза е неприемлива. Наистина чистите форми на производство като логически форми могат да имат самостоятелно битие, отделени обаче от съдържанието си, те откриват

Преподаването на политическа икономия във висшите училища – повеля на времето

пътя на мистиката и спекулацията, превръщат се в игра на думи. **„Противоречието е критерий за истината, отсъствието на противоречие – критерий за заблуждение“ (Хегел).**

Ние трудно се разделяме с установилото се и мъчно свикване със ставашото. Нашето съзнание някак си е приковано към бивашото (към определен вид знание), приобщени оставаме, като че ли слепи и нямаи към други теории и системи. Претенцията за истинност обаче може да се превърне в оръжие на неистинност чрез обстоятелствата, които я опровергават. Истината не бива да се затваря в себе си, в своята черупка, а да се отваря към други системи и теории, да търси опора в реалния свят на икономиката. Това като че ли в по-малка степен важи за неокласическата теория. Тя се затваря в себе си, брани концептуалната си същност с всички средства, оплъчва се срещу ония, които посягат на нейното „твърдо ядро“ и „защитен пояс“.

Теорията се проверява чрез грешките си. Ако те застрашават „твърдото ядро“ и защитния слой около него бе отслабен, устойчивостта се нарушава, научността на теорията губи своята сила, тъй като постулатите върху които тя се гради не издържат проверка на времето. Не бива да се забравя и това, че обективността на неокласиката, както и на всяка друга теория не е абсолютна, а относително обективна.

Има опознати и неопознати неща. Познатите неща в зависимост от степента на научното познание могат да бъдат отхвърлени и опровергани. В живота възникват нови факти, нови наблюдавани явления, старите факти губят своята достоверност, теорията основана върху тях губи своята научност. Дали всякога това е така?

Науката открива факти и закономерности в рамките на определено време. Но ако след това се открият нови, които противоречат на постулатите на теорията, учения би следвало да суспендира старите схващания и да представи нови, обусловени от времето. Изправени сме пред две дилеми: първата да снесе проблема, втората, да намери начин за неговото разрешаване. Наличието на несъответствие на факти и на теория още не е критерий изцяло да се отхвърли една или друга теория. Тук възникват нови обстоятелства: първо, не всички неща от сложната съвкупност могат да се проверят, има неща, които не могат да се проверят, което крие опасност за несъответствие на теория и факти; второ, верността, или неверността на една теория се проверява или опровергава от достатъчен брой факти. Ако ги има добре, но ако не са налице, как следва да се процедира? Проблемът може да се реши чрез логическата непротиворечивост на теоретичната система. Ако не се наруши, теорията запазва своята научност, тя обаче може да отключи плурализма и конкуренцията на нови теории. В рамките на нея (конкуренцията), тя (старата) трябва да докаже своята научност, не стане ли това, има два варианта: да слезе от историческата сцена или да се превърне в частен случай на други теории, които по-добре обясняват света на икономиката.

Има и нещо друго. **Социално-икономическата система** не може да не придава своеобразен отпечатък върху формата на проявление на икономическите

зако̀ни. Няма неизменни, абсолютни зако̀ни. Дори да приемем, че **зако̀нът** действа при даден тип социално-икономическа система, това не значи, че той не се изменя. Зако̀нът е страна на **същността**, а тя трябва да се разглежда в развитие. Зако̀нът се развива, същността се обогатява. Той се отличава в сравнение с първите стадии на функционирането на икономическата система. Даже тя да остане непоклатима в закона трябва да се търси развитие, защото независимо от тази непоклатимост системата се изменя, та не е такава каквато е била.

Икономиксът страда и от други слабости. Има ред въпроси, които стоят вън от неговия обсег. Един от тях е **стойността**. От гледище на политическата икономия тя не изчезва, но придобива друго изражение: проявява се не само в своето непосредствено битие, като предмет на определеност на овеществен абстрактен труд, но и като дейност, лишена от тази определеност – услуги, енергия, информация и пр. Производството преминава в свояра противоположност – невеществена материална структура (информация, информационна стойност и пр.). Структурата на продукта става вече многослоест – вещество, енергия и информация, като последните две в много случаи имат решаващо значение. Тези въпроси обаче все още не са застъпени достатъчно в теорията и преподаването, все още нямаме определение и изследване за стойността в неоикономиката.

Неокласическата теория, станала ядро на икономикса, не е безупречна в научно отношение. Някои пороци могат да се сведат до:

1. Собствеността се изключва от предмета на икономическата теория. От една страна, собствеността е вън от ползването на икономикса, но от друга е основното, с което се занимава буржоазията, преди – болшевиките, днес – политическата класа в България. Следователно собствеността не се разглежда, защото ще изкара на показ недъзите и противоречията на нашето съвремие.

2. Догматично е да се смята, че смяната на държавната собственост с частна оптимизира икономиката и повишава нейната ефективност. Неолибералният модел например, не превърна страната във втора „Швейцария на Балканите“, не откри пътя към светлото бъдеще. Напротив, той задълбочи противоречията в страната. „Невидимата ръка на пазара се превърна в черна ръка“. Животът както преди, така и сега се вкарва в определени схеми и шаблони, откъснати и противоречащи на действителността. Теорията не е в състояние да обясни преходните процеси, да внесе в ред в трансформацията на икономическата система.

3. Икономиксът поставя на първо място не производството, а размяната и потреблението. Не е вярна тезата, че потребителят е суверен в своите действия. Той невинаги рационално може да действа. Имаме ограничена и непълна рационалност. Неговата свобода е ограничена от неопределени условия. Там, където има принуда няма свобода. Свободата е ограничена от диктатурата на монопола, на производство и на пазара.

4. Неокласиката разглежда явленията и категориите в статика, а не в динамика. Тя не извежда категориите една от друга, липсва йерархия в тяхната същност. Изходното начало например не се разглежда (такова изобщо липсва) като предпоставка за възникване на системата.

5. Триадата фактори (земя, труд, капитал) „се обяснява по един странен и противоречив начин“.

Съгласно тази теория на всеки фактор на производство се вмениява (предписва) да представлява такава част от дохода, която съответства на приноса му в създаването на продукта. „Всеки получава според заслуженото“ – нещо, което напомня близкото минало. Факторите на производство създават продукта. Те обаче не определят неговата социално-икономическа природа. Това са две различни неща, които икономикът не разграничава.

Нима доходът на собственика на капитала в наши дни в условията на преход е в строго съответствие с участието на капитала в производствения процес? Приносът спада, доходът на собственика обаче се увеличава. Присвоява се доход, без собственикът реално да участва в производството, докато за работника не е така, той трябва да изкара хляба си с „пот на челото“.

Обсъжданата триада фактори прикрива експлоатацията, незаплатения труд. Твърди се, че при пазарната икономика няма експлоатация, доколкото съществува, тя е пазарен феномен, рядко срещано явление, проявява се при специфични условия. Отпук и изводът, че експлоатацията отмира, не са нужни стачки и профсъюзи, налице е класова хармония, възвръща се старата теория на Бастиа..

6. Неокласическата теория разглежда човека като „икономически човек“: егоист и користолюбив, ръководи се единствено от своя интерес, рационално действащ субект, максимизиращ полезността, рационализиращ потребител. Това много стеснява действията на човека. Освен „икономически“ има и „институционален човек“, основаващ се на различни принципи и парадигми.

7. Икономиката и пазарът трябва да се обвържат с морално-етични принципи. А. Маршал разглежда поведението на човека тъкмо от тези принципи, а според Кейнс никаква икономическа и всяка друга дейност не може да бъде постигната във от нравствените закони. За съжаление икономикът „не огражда морала в икономиката“.

8. „Невидимата ръка“ се абсолютизира, тя се фетишизира и откъсва от общия контекст на изложението, без оглед на обстоятелствата, които са я издигнали. Неокласиката обаче я превръща в аксиома, неподлежаща на опровержение, което не е така. Адам Смит е употребил тази метафора при условие на неразвити стоково-парични отношения и току-що прощаваща свободна конкуренция. По това време държавата грубо се е намесила в стопанския живот, предприемаческата дейност е била ограничена от всякакви правила. Острието на „невидимата ръка“ е насочено срещу феодалния гнет и абсолютната монархия. Производството трябваше да се отскубне от опеката на държавата, а функциите ѝ да се отделят от икономиката.

9. Радателите за свобода разглеждаха свободата като естествен морален принцип на природата. Днес обаче нещата се промениха. Монополът и глобализмът стават доминираща сила в икономиката. Свободата на пазара се подкопава. Съществува не свобода, а диктатура на пазара и на монопола. Стихийта ще ни хвърли в бушуващо море, от което не знаем как да се спасим. Пазарната саморегулация трябва да се съчетае с държавна намеса в икономиката.

10. Не всяко възвръщане към класическата политическа икономия е грешно и лъжовно. Световната икономическа криза е ярко потвърждение на това. Ние се интересуваме от марксовото наследство не от гледище на фактите и събитията от XIX век, а от гледище на теорията и методологията. Политическата икономия трябва да включва не само въпроси от това наследство, но и въпроси от кейнсианство, посткейнсианство, институционализъм и неомарксизъм. Това е западен вариант на класическата политическа икономия.

11. Бих добавил още:

– ако е вярно, че на пазарната икономика по своята същност е присъщо равновесие, защо то се нарушава и държавата трябва да се намесва;

– ако е вярна тезата на неокласическата теория за заетостта и работната заплата, защо при спад на заетостта не се повишава работната заплата? **Въпроси..., Въпроси..., Въпроси?** Списъкът може да бъде продължен. За нас е важно не толкова това, а констатацията, че неокласическата теория не може да даде отговор на редица въпроси на нашето съвремие. Независимо от нейната **графичност и математизираност, тя страда от идеологическа преднамереност.**

12. Може би на някого изглежда, че изпадам в логическо противоречие: от една страна, противопоставям политическата икономия на икономикса и, от друга – двете трябва да се преподават. Искам да поясня: а) **противопоставянето** не е израз на отрицание; б) **двете** дисциплини имат място в преподаването от гледна точка на алтернативите; в) в теорията на системите и практиката и критериите за тяхното разграничаване сме свидетели на **коалиция и комбинация** на системите. Те не разрушават самостоятелността на системите, а правят обучението по икономика по-ефективно в зависимост от целите на икономическото образование. В този смисъл аз твърдя, че двете дисциплини (политическа икономия и икономикс) имат място в преподаването.

Аз не съм против икономикса, но преподаването не трябва да се гради изцяло върху него. В това отношение са нужни **алтернативи**. Задачата на науката е да открива и да разкрива, а не да скрива Теория, която казва всичко, значи нищо не казва. **„Всички наши теории се явяват (остават) догадки, предположения, хипотези“** (Карл Попър). В рамките на рационалното една теория може да бъде по-предпочитана от друга, стига по-добре да обяснява света.

Кризата в икономическата теория не бива да се търси в теоретичните основи на марксизма. Дори да се приеме, че не дадох резултат, това не значи отказ от парадигмата на класическата политическа икономия и замяната ѝ с икономикс. Кризата показва и нещо друго: теоретичната мисъл не може да се вкара в прокрустовото ложе на господстващата идеология. Дори марксистката политическа икономия да отсъства като учебен предмет, това не значи да се премахне самото изучаване на политическата икономия.

Изучаването на политическата икономия във висшите училища е повеля на времето. Съвременните процеси не могат да се обяснят със стандартните курсове по „Микроикономика“ и „Макроикономика“. Ако термина „политическа иконо-

Преподаването на политическа икономия във висшите училища – повеля на времето

мия“ е смуштаващ, трябва да се замени с „теоретична икономика“, „философия на икономиката“. И колкото по-рано се осъзнае, толкова по-добре. Икономиксът не може да се смята за висша форма на обучение по икономика, основан върху неокласиката, той не изчерпва икономическата теория. Това налага плурализъм и алтернативи в преподаването на икономическото знание.

Проблемът може да се разглежда и от немарксистки позиции. На хората трябва да се предостави възможност сами да отстояват правотата на своите възгледи – плурализъм и разнообразие на мнение. Не бива да се приеме твърдението, че щом преподаването на политическата икономия е страдало от схоластика, то и самата наука е догматична и следва да се замени с друга – икономикс. Това не почива на солидна теоретическа основа.

Неокласическата теория е частен случай от икономическата теория. Затова не може да претендира за всеобщност. Това, че разглежда някоя частна сфера на икономиката, не я прави обща теория на икономиката.

Икономическата теория не е синоним на политическата икономия, нито на неокласическата теория или пък на микро- и макроикономиката и множество други икономически дисциплини. Тя ги включва с различен срез. Всички те са звена на икономическата теория.

Икономическата теория трябва да има социална насоченост. Тя не бива да бъде сляпа към социалните процеси, активно да съдейства за разкриване на техните противоречия и да дава препоръка за преодоляването им.

Двете науки (политическа икономия и икономикс) взаимно се допълват и обогатяват. Те не бива да се противопоставят. Всяка една от тях страда от историческа ограниченост, но взети в своето единство те могат да обогатят икономическата теория.

Какво трябва да се преподава: **политическа икономия или икономикс:** и двете. Може да се преподава марксистка и немарксистка политическа икономия, да съдържа рационалното от тях. Ако сме европейци по дух е нужно да се преподава и марксистка политическа икономия, както е в редица страни от ЕС.

УЧЕБНО-ТЕМАТИЧЕН ПЛАН

по изучаване дисциплината „ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ“

№ по ред	Названия на разделите и темите
1	2
	I. Въведение
1	Предмет на политическата икономия
2	Метод на политическата икономия
	II. Общи основи на икономическото развитие на обществото
3	Икономическите потребности – движещи сили на социално-икономическото развитие

4	Общественото производство и неговите основни фактори
5	Икономически системи на обществото
6	Собствеността в икономическата система
7	Трансформация на икономическата система в България: проблеми и противоречия
	III. Общи основи на пазарната икономика
8	Стоково производство
9	Ценообразуване на основата на разходите и факторите на производството
10	Пари
	IV. Механизъм на функциониране на пазарната икономика
11	Пазарът – начин на организация и управление на пазарната икономика
12	Пазарен механизъм
13	Моралът и пазарната икономика
	V. Капитал, наемен труд и експлоатация
14	Капитал
15	Натрупване на капитала
16	Работна заплата
17	Капиталът в аграрната сфера
	VI. Нематериалната сфера: предмет на политико-икономическия анализ
18	Духовно производство
19	Услугите – специфичен вид икономическа дейност
20	Пазар на услугите
21	Услуги и икономически растеж
22	Човешкият капитал
23	Икономика на знанието
24	Образователна услуга
25	Неоикономика
	VII. Функциониране на националната икономика
26	Самоорганизация и макроанализ на икономическата система
27	Макроикономически показатели на стопанисване
28	Държавната намеса в икономиката в търсене на алтернативи
29	Глобални проблеми на икономиката
30	Асиметричност на българското общество в контекста на европейските системи

2. Цели и задачи на дисциплината

Целта на изучаваната дисциплина е да запознае студентите със законите на общественото производство, с движещите сили на икономическия живот, с отношението между хората в производството на материални блага и услуги, с техния стремеж за по-добър и справедлив живот. **Задачата** е да формира у студентите широка и задълбочена подготовка по изучаване законите и категориите на икономическата наука, с начина на функциониране и управление на икономическата система с духовното производство и място на човека в обществения на-

Преподаването на политическа икономия във висшите училища – повеля на времето

предък със законите на пазарната икономика, преминаването на България към социално-ориентирана икономика. Политическата икономия трябва да се обърне с лице към социалните въпроси на икономиката, а не само да се сведе до наука или до теория на рационалния избор.

3. Структура на учебната програма

Раздел 1. Въведение в икономическата теория

Тема 1. Предмет на политическата икономия

Политическата икономия като наука: поява, развитие и етапи. Предмет на политическата икономия: концептуални подходи. Политическа икономия и икономикс: единство и различие. Място на политическата икономия в системата на икономическите науки. Политическата икономия – наука за закономерностите на стопанския живот на обществото.

Тема 2. Метод на политическата икономия

Метод и методология. Диалектика на обективното и субективното в икономическото познание. Метод на познание и метод на изложение. Научната абстракция. Анализ и синтез. Индукция и дедукция. Инструментариум на икономическия анализ. Позитивна и нормативна икономия. Функции на икономическата теория: познавателна (евристична), практическа (стопанска), критическа (оценъчна). Фалшификация и опровержение на икономическата теория. „Проверовъчен тест“ на теорията. Икономически категории и закони. Познаване и използване на икономическите закони. Политическа икономия и икономическо мислене.

Раздел 2. Общи основи на икономическото развитие на обществото

Тема 3. Икономическите потребности – движещи сили на социално-икономическото развитие

Икономически потребности: същност, видове и класификация. Производството – определящ фактор в развитието и формирането на потребности. Теория за потребности и проблемът за взимане на решения. Икономически интереси: обща характеристика. Интереси и потребности: единство, различие и противоречие. Класификация и видове интереси. Икономически блага. Благото като икономическа категория. Класификация на икономическите блага. Частни и обществени блага. Блага и потребности: оскъдност и полезност. Величина на полезността. Закон за насищане на потребности и проблемът за тяхното разрешаване.

Тема 4. Общественото производство и неговите основни фактори

Обществено производство. Материалната и нематериалната сфера – две страни на общественото производство, критерии за тяхното разграничаване. Материалното производство – основа на обществото. Духовното производство и неговата роля за обществения напредък.

Фактори на производството и тяхното взаимодействие. Теорията на оптималния избор и граници на производствените възможности. Алтернативни разходи. Производствена функция. Производителност и ефективност на производството.

Тема 5. Икономически системи на обществото

Понятието икономическа система и нейните основни елементи. Класификация на икономическите системи и техните етапи а развитие. Формационен и цивилизационен подход в периодизацията на икономическите системи: типология на икономическите системи. Неоикономиката – нов облик на икономическата система. Интелектоикономика.

Тема 6. Собствеността в икономическата система

Собствеността като икономическа категория. Икономическо и правово съдържание на собствеността. Право на владение, разпореждане и ползване. Субекти и обекти на отношенията на собственост. Теорема на Р. Коуз. Институционални основи на отношенията на собствениците. Еволюция в отношенията на собственост. Видове собственици и тяхната модификация в прехода към пазарна икономика.

Тема 7. Трансформиране на икономическата система в България

Закономерности на прехода. Основни пътища на икономическо движение. Формиране на икономическата система. Многообразие на формите на собственост – фундамент на смесената икономика.

Приватизацията в радикалното преустройство на икономиката: терминологични уточнения; цели и задачи на приватизацията; причини за приватизацията; особености на приватизацията; методи на приватизацията.

Преходът – крачка напред или назад в историческото движение.

Раздел 3. Общи основи на пазарната икономика

Тема 8. Стоково производство.

Поява и възникване на стоковото производство: причини и условия. Обща характеристика на стоковото производство и неговата роля за развитие на обществото. Стоката и нейните свойства: потребителна стойност, раменна стойност, стойност и ценност. Алтернативни възгледи. Двоякият характер на труда в стойността на стоката. Трудът, оскъдността и полезността, като основа на разменната стойност. Полезността на стоката и нейното измерване. Закон за намаляващата се полезност. Размяната, като средство за разрешаване противоречията в стойността на стоката.

Тема 9. Ценообразуване на основата на разходите и факторите на производство.

Разходи на производство. Разходи и цена. Разходи и ценност. Пределните величини в теорията на издръжките на производство и тяхното отражение върху цената.

Тема 10. Пари

Произход и същност на парите: марксистки и неокласически подход. Функции на парите. Теории за парите. Видове пари. Еволюция на съвременните пари.

Раздел 4. Механизъм на функциониране на пазарната икономика.

Тема 11. Пазарът – начин на организация и управление на икономиката.

Пазарът като икономическа категория: същност, поява и развитие. Еволюция на възгледите за пазара. Функции на пазара: позитивни и деструктивни. Еволюция

Преподаването на политическа икономия във висшите училища – повеля на времето

на пазарната система. „Невидимата ръка“ и нашето съвремие. Държавата и свободата на пазара. Пазарът – средство за решаване на глобалните цели на обществото.

Тема 12. Търсене и предлагане.

Търсенето и предлагането като политико-икономическа категория. Закон за търсенето. Фактори на търсенето: ценови и неценови. Структура на платежоспособното търсене. Еластичност на търсенето. Предлагане и фактори, които го определят. Закон за предлагането. Пазарно равновесие. Теории на равновесието: Маркс, Валарас, Маршал и др. Пазарно саморегулиране. Същност и функции на конкуренцията. Видове конкуренции: вътрешно-отраслова и между-отраслова, съвършена и несъвършена. Начини на конкурентна борба. Монополът като антипод на конкуренцията. Антимонополно законодателство.

Раздел 5. Капитал, наеман труд и експлоатация.

Тема 13. Капитал.

Капитал: класическо и съвременно обяснение. Капиталът като фактор на производството и развитие на икономиката и капиталът като отношение между хората в обществото. Капитал и принадена стойност. Процес на създаване на принадена стойност. Превръщане на парите в капитал. Движение на стоковата и капиталовата стойност при неизменна и променяща се производителност а труда. Абсолютна и относителна принадена стойност.

Стойност и разходи на производство. Капиталът като движение. Фактори, влияещи върху нормата на печалба. Производствена цена и модификация на стойността.

Тема 14. Натрупване на капитала.

Обща характеристика на натрупването. Просто и разширено възпроизводство. Фактори, формиращи размера на натрупването. Натрупването на капитала при неизменен и променящ се органически строеж на капитала. Ефективно търсене в модела на Кейнс. „Бедност сред изобилието“ по Кейнс и всеобщият закон на капиталистическото натрупване на Маркс.

Тема 15. Работна заплата.

Работната сила като стока: потребителна стойност и стойност. Дискусионни въпроси. Експлоатация и отчужденост на труда. Промяна в отношенията наеман труд – капитал: партньорски отношения. Заплащане на труда. Същност, форми и системи на работната заплата. Номинална и реална работна заплата. Производителност и работна заплата: взаимодействие. Минимална работна заплата и критерии за нейното определение. Движение на минималната работна заплата.

Тема 16. Капиталът в аграрната сфера.

Селското стопанство – особена сфера на приложение на капитала и труда. Поземлени отношения и собственост. Поземлена рента: същност и форми.

Диференциална рента: същност, причини и условия на образуване. Капиталовложения в земеделието при понижаващ неизменен и повишаващ се икономически ефект. Абсолютна рента. Монополна, екологическа и туристическа рента. Аренда и цена на земята. Аграрният въпрос в България. Форми на стопанисване в селското стопанство. Предприемачество и бизнес. Аграрна политика.

Раздел 6. Нематериалната сфера като предмет на политико-икономически анализ

Тема 17. Духовно производство

Духовното производство в структурата на обществената система. Икономически отношения в духовното производство. Особенности на процеса на труда в духовното производство. Трудът като нематериално благо. Духовен продукт и услуга. Пазарните отношения в духовната сфера: граници и възможности на използване.

Тема 18. Услугите – специфичен вид икономическа дейност

Същност, особености и класификация. Услугите като потребителна стойност. Услугите като продукт. Услугите като стойност. Към обосноваване на стойностния характер на услугите. Измерване на социалния продукт на услугата.

Тема 19. Пазар на услугите

Формиране на пазара на услугите. Пазар на услугите и неговите особености: търсене и предлагане. Йерархия в потребностите от услуги. Териториални аспекти в развитието на пазара на услугите.

Тема 20. Услуги и икономически растеж

Социални ефекти и тяхното измерване. Пряка и косвена ефективност. Остойносттаване на измерените разходи. Роля на услугите за постигане на икономически растеж.

Тема 21. Човешки капитал

Същност и особености на човешкия капитал. Движение на човешкия капитал. Социален капитал и обществен прогрес. Критика на теорията на човешкия капитал. Човешкия капитал в съвременната марксистка трактовка.

Тема 22. Икономика на знанието.

Същност, принципи и особености на икономиката на знанието. Знание и информация: единство и различие. Място и роля на знанието в предприемаческата дейност на бизнеса. Знанието като капитал. Качество на знанието и неговия продукт. Знанието – фактор за повишаване ефективността на икономиката.

Тема 23. Неоикономика

Място на новата икономика в икономическата система. Същност и структура на новата икономика: движещи сили на развитие на неоикономиката: Виртуалност и реалност. Ново виждане в втойността на стоката.

Тема 24. Моралът и пазарната икономика.

Моралът като етическа категория. Вграждане на морала в икономиката. Рационална и гражданска етика. Морал и пазар: взаимодействие. Етически възгледи за оценката на пазара. Критика на икономическия детерминизъм. Моралът и дефектите на пазара.

Раздел 7. Функциониране на националната икономика.

Тема 25. Самоорганизация и макроанализ на икономическата система

Понятието национална икономика. Подходи и различни трактовки. Макроикономически анализ на системата. Теория на развитието: Кейнсиански и Марксистки модел. Икономическа динамика и заетост. „Теорията на порочния кръг на нищетата“.

Тема 26. Макроикономически показатели на измерване на националната икономика

Същност и структура на БВП и БНП. Система на националните сметки. Национален доход: създаване, разпределение и преразпределение: дискуссионни въпроси. Марксистка и немарксистка трактовка, други виждания. Доходи на населението и тяхното измерване. Национално богатство и екологическия проблем.

Тема 27. Държавната намеса в икономиката в търсене на алтернативи

Държавна алтернатива на пазара. Алтернативи в държавната намеса. Държавата и пазарът – две несъвършени алтернативи. Предимства и недостатъци на пазара. Социалното пазарно стопанство като алтернатива.

Тема 28. Глобални проблеми на икономиката

Тема 29. Асиметричност на българското общество в контекста на европейските системи

4. Кратък коментар върху съдържанието на програмата

Стремежът на програмата е да не дублира „Икономиксът“. Разбира се, това не винаги може да се спази. Двете дисциплини имат един и същ обект на изследване (икономиката), различават се от гледище на начинът на изучаване на този обект. Икономическата теория плати скъп данък, че само еднородни явления могат да се обогатяват. Напротив, разнородните също могат да се обогатяват, да проникват едно в друго, да издигат научното знание на по-високо равнище.

Икономиката трябва да се обвърже с моралните етични принципи. Пазарът трябва да се преценява от морално-етически позиции: „добро“, „зло“, „справедливост“, „обществени интереси“ и пр. Някои религии също имат такъв подход – будизъм, индуизъм, протестантска етика, калвинизъм и пр. Икономическата и всяка друга дейност не може да бъде постигната във нравствените закони. Общественият напредък трябва да се оценява и от морално-етическа гледна точка. Икономиката трябва да придобива черти на моралност. За това е нужно държавата нравствено да се обновява, а не да бъде покварена, но това е друга тема.

Човешкият капитал придобива особена значимост в нашето съвремие. Тук възникват обаче много неща: дали образованието е капитал в ръцете на този, който го притежава, или в оня който го използва, за да получи печалба. Свободното време днес също се превръща в капитал. В ръцете на предприемача то се използва за средство за натрупване на богатство (печалба): потребление на масова култура, шоубизнес, всеобщи конкурси за красота (мис) и на дебели жени, еротични всякакви други клубове от този род.

Заключение

Икономическото образование във висшите училища трябва да има концептуална основа. Икономиксът не е в състояние да обясни множество явления на обществения живот. Ортодоксалната теория трябва да отстъпи място на плурализма в преподаването. Икономическата наука трябва да се преподава не като сбор от ограничен абстрактен инструментариум, а като метод, методология. Надявам се, че с политическата икономия това може да се постигне.

БЕЛЕЖКИ

¹ Терминът „Политическа икономия“ няма еднозначно значение. Виж по този въпрос, Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория, сборник с доклади от научна конференция, Изд. „Наука и икономика“, ИУ – Варна, 2007, а също и статията на доц. д-р Зоя Младенова; Докторантурата по политическа икономия (Икономикс) – ключът към бъдещето на икономическата теория на България; Известия, списания на ИУ – Варна, № 4, 2009.

² За изготвянето на програмата са ползвани материали от други програми, приспособени към целите и задачите на курса на обучение.

³ Редица икономисти на Запад смятат, че обхвата на неокласическата теория се стеснява. Основанието е появата на т.нар. поведенческа експериментална приложна моделирана икономика. Дали то е достатъчно убедително. Виж проф. Д. Коландер (колеж Мидълбъри, САЩ), „Революционно значение теории сложности и будущее экономической науки“, пер. с англ.; Вопросы экономики, 2009, № 1.

⁴ Терминът „Политическа икономия“ няма еднозначно значение. Виж по този въпрос доц. д-р Зоя Младенова: „Минало и настояще в интерпретацията на термина „Политическа икономия“. Сборник с доклади от научна конференция на тема: „Политическата икономия: минало или бъдеще“.

⁵ **Лакатос, И.** Методология научных исследовательских программ. – Вопросы философии, 1995, № 4, с. 135.

⁶ **Лакатос, И.** Фалсификацията и методологията на научните изследователски програми.

⁷ Пак там, с. 136.

⁸ Много големи икономисти в миналото преди да бъдат икономисти са били големи философи. Хуманизмът в икономическото образование е бил широко застъпен. За съжаление днес не е така, което рефлектира върху качеството на обучението.